

С.С. Осадчук*

ВНЕСОК УКРАЇНЦІВ-ЕМІГРАНТІВ В ЮГОСЛАВІЇ У РОЗВИТОК ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

Еміграція є феноменом, що властивий багатьом народам. Процес еміграції може бути викликаний різними причинами і на різних історичних періодах розвитку людської цивілізації набував різноманітних форм, видів, масштабів і напрямків. Проте ніколи так не було, щоб еміграція не залишила після себе якихось певних наслідків — її здобутки ще досі чекають ґрунтовного аналізу. Особливий інтерес у дослідників викликає еміграція з України у 1919-1923 рр. та подальша діяльність науковців-емігрантів в Югославії у 20-30-х роках ХХ ст. Розселившись по всій

© Осадчук С.С., 2005

* директор Юридичного інституту Тернопільського державного економічного університету, кандидат юридичних наук

території цієї країни, українські емігранти створили унікальне соціально-політичне і культурне утворення, що мало свої особливі суспільно-політичні і культурно-просвітницькі, релігійно-церковні, професійні, благодійні та інші об'єднання. Фактично в Югославії емігранти з України сформували власну систему науки і освіти, медичного та соціального обслуговування. Мало цього, протягом зазначеного часу підтримувалися регулярні і всебічні зв'язки між основними центрами розселення емігрантів-українців, що були в Югославії (до 1929 р. ця країна мала назву — Королівство сербів, хорватів і словенців (СХС)). Усі вони відрізнялися один від одного своєрідністю свого формування, політичним і юридичним статусом, складом, провідною політичною орієнтацією. Аналіз літературних джерел засвідчує той факт, що серед країн Західної Європи в цей час саме в Югославії склалися найбільш сприятливі умови для емігрантів з України. Саме тут українська еміграція, влившись до соціально-політичного, культурного і господарського життя цієї країни, збереглася якнайдовше - аж до 1944 року.

Дослідження історії української юридичної еміграції в цілому та її югославської колонії, зокрема, є спробою зрозуміти наслідки подій 20-30-х років не тільки в самій Югославії, але і в Україні. Адже історія української юридичної еміграції в Югославії — це частина як нашої вітчизняної історії, так і історії народів колишньої Югославії. Її вивчення може сприяти громадському примиренню різних політичних сил в Україні, а також з нашими колишніми співвітчизниками, вихідцями з України, або ж їхніми нащадками, які проживають нині за межами батьківщини. До цього ж наше самовизначення у світовому співтоваристві буде швидшим і міцнішим, якщо буде будуватися на фундаменті врахування заслуг і здобутків наших співвітчизників, що виїхали за кордон у попередні роки. Вивчення внеску наших правників в культуру народів Югославії може бути використане в інтересах зближення України зі слов'янськими республіками Балканського півострова. Нарешті, наукове дослідження історії української юридичної еміграції в Югославії є і моральним обов'язком по відновленню справедливості перед тими, хто понад 80 років тому змушений був залишити свою домівку, рідних і близьких і на довгі роки ставав штучно ізольованим від своєї Батьківщини, а їхня доля, в силу ідеологічних і політичних причин, була викреслена з вітчизняної історії.

Усе вищесказане і визначає наукову, політичну та практичну значущість і актуальність вивчення історії української юридичної еміграції в Югославії 1919-1945 рр. Враховуючи це, а також недостатній ступінь вивченості теми, ми поставили собі за мету створити узагальнюючу картину з історії української юридичної еміграції означеного періоду. Адже понад 30 тисяч вихідців з України опинилися в Королівстві СХС (сербів, хорватів, словенців). Ця держава утворилася 1 грудня 1918 р. в результаті розпаду Австро-Угорщини. У перші роки свого існування молода південно-слов'янська держава гостро потребувала спеціалістів вищої кваліфікації і викладачів. Тому вселення в країну десятків тисяч українських біженців з високим освітнім цензом, серед яких було багато правників, виявилось для неї вельми вчасним.

Аналіз літературних джерел свідчить, що загалом життя і діяльність усієї української еміграції в Югославії 20-30-х років ХХ ст. досліджена досить непогано. Однак, роль і значення української правничої еміграції в цьому контексті досі належним чином не досліджені. Мусимо, однак, зауважити, що вивчення життя і діяльності українців-юристів за кордонами України розпочалося в колишній радянській Україні з перших років відразу після їхнього перебування поза батьківщиною. В цей час, як правило, переважали публіцистичні твори і мали вони у своїй більшості, в основному, пропагандистський характер.

Радянські історики з ідеологічних позицій прагнули переконати читача у деморалізації і деградації "білогвардійської еміграції". Була деяка інформація в цих публікаціях і про юристів-українців, які проживали на той час у Королівстві СХС. Однак, в кінці 20-х років ХХ ст. в Югославії з'явилися наукові і публіцистичні праці, які стали висвітлювати проблеми української

еміграції¹. В цих доробках українська еміграція розглядається як соціокультурне явище, що мало значний вплив на культуру європейських народів у міжвоєнний період. На особливу увагу заслуговують праці В.Х. Даватца і М.М. Львова, в яких детально описується вселення українських емігрантів до Королівства СХС у 1920-1924 рр². А у книзі В.В. Руднева “Зарубіжна російська школа. 1920-1924 рр.” (1924) висвітлюється історія створення та діяльності російських і українських навчальних закладів у Королівстві СХС³. Про наукову діяльність українських емігрантів-правників у Югославії писали у своїх працях М.В. Країнський, О.В. Маклецов, О.Л. Погодін, О.О. Солонський, С.В. Троїцький та багато інших дослідників⁴.

Після другої світової війни публікація праць з проблем української еміграції в Югославії припинилася. У цьому є аргументоване пояснення. Адже комуністична партія Югославії розгорнула широкомасштабну антиемігрантську кампанію і це спричинило заборону емігрантської теми. Лише в 60-х роках ХХ ст. у науковій югославській літературі з'явилася деяка інформація про українських емігрантів-правників. Так, у книзі В.А.Маєвського “Росіяни в Югославії, 1920-1945 років” (1968) вперше була зроблена спроба створити відносно цілісну картину життя російських (в тому числі і українських) емігрантів-правників у Югославії⁵. У 70-80-х роках ХХ ст. значно зріс інтерес до вивчення історії української еміграції в Югославії – з'явилася низка статей про культурну діяльність українських емігрантів в Югославії 20-30-х років ХХ ст.

З наукових публікацій останніх років слід відзначити монографію В.П. Троїцинського “Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище” (1994)⁶ та велике дослідження “Російська еміграція в Югославії: Зб. статей” (1996)⁷. Фактично, це перші узагальнюючі монографічні дослідження з даного питання. Загалом, навіть такий історіографічний аналіз ступеня вивченості означеного нами питання дає підставу зробити висновок про те, що наукова розробка проблеми та ролі українських емігрантів-правників в Югославії 20-30-х років ХХ ст. досі не висвітлена. Стає очевидним, що названа проблема повинна стати об'єктом нових досліджень вчених, особливо істориків юридичної науки. Нарешті, у 1997 р. В.Д. Козлітіним була захищена докторська дисертація на тему “Російська та українська еміграція в Югославії: 1919-1945”⁸. Однак, відомості про українських емігрантів-правників, їхню наукову та просвітницьку діяльність у цій роботі дуже скупі.

Безперечно, українські правники серед наукової громадськості Югославії мали особливий авторитет. Одним із найбільш заслужених українських учених-правників був колишній професор і проректор університету Св. Володимира, що в Києві, М.Н. Ясинський. Він прибув до Королівства СХС у 1920 році і відразу зайняв посаду професора кафедри історії права південних слов'ян на юридичному факультеті в Люблянському університеті. Протягом 8 років М.Н. Ясинський опублікував низку статей з історії слов'янського права, зробив ряд перекладів і коментарів давніх слов'янських текстів⁹.

¹ Львов Н.Н. Белое похмелье. – Белград, 1924; Пио-Ульський Г.Н. Русская эмиграция и ее значение в культурной жизни других народов. – Белград, 1939; Федоров Н. Русская эмиграция. – Загреб, 1939.

² Даватц В.Х., Львов Н.Н. Русская армия на чужбине. – Белград, 1924. – Ч.1.

³ Руднев В.В. Зарубежная русская школа. – 1920-1924 гг. – Париж, 1924.

⁴ Країнський Н.В. Без будущего: Очерки психологии революции и эмиграция. – Белград, 1931; Маклецов А. Русские юристы в Югославии // Закон и суд (Рига). – 1933. – №40; Погодин А.Л. О научном ряду русской эмиграции // Нова Европа. – 1930. – Кн.24. – №4; Солонський А.А. Демография русской эмиграции в Белграде // Зап. Русского научного института (Белград). – 1935. – №10; Троїцький С.В. Правовые положения Русской церкви в Югославии // Записки Русского научного института. – 1941. – №16-17.

⁵ Маєвський В.А. Русские в Югославии: 1920-1945 годы. – Нью-Йорк, 1966.

⁶ Троїцинський В.П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. – К., 1994.

⁷ Русская эмиграция в Югославии: Сб.ст. – Москва, 1996.

⁸ Козлітін В.Д. Російська та українська еміграція в Югославії (1919-1945 рр.). – К., 1997.

⁹ Маклецов А.В. Памяти Ф.В. Тарановского и М.Н. Ясинского // Закон и суд. – 1935. – № 66. – С.3290.

Визнаним авторитетом у галузі теорії права і соціології вважався доктор державного права Московського університету з 1917 р. Є.В. Спекторський (1875-1951). Він у 1898 р. закінчив юридичний факультет Варшавського університету зі ступенем кандидата права за працю “Жан Жак Руссо як політичний діяч” і був залишений для підготовки до професорського звання. У 1902-1903 рр. студював у бібліотеках Парижа, Берліна, Геттінгена, Гейдельберга. 1903-го року його було обрано приват-доцентом кафедри енциклопедії та історії філософії права Варшавського університету. У 1910 р. отримав ступінь магістра права в Юрієвському (Дерптському, тепер Тартуський) університеті, а у 1913 р. його обирають професором кафедри філософії права юридичного факультету Київського університету. В цей же час викладав на Вищих жіночих курсах. 1914 р. очолював Київське філософське товариство. У 1917 р. здобув ступінь доктора державного права у Московському університеті, у 1918 р. — він декан юридичного факультету, а в 1918-1919 рр. — ректор університету Св. Володимира в Києві. На початку 1920 р. емігрував до Королівства сербів, хорватів і словенців. В цьому ж році став професором юридичного факультету Белградського університету, в якому працював до 1924 року. З 1924 р. до 1927 р. Є.В. Спекторський працював на кафедрі філософії права Російського юридичного факультету при Карловому університеті Праги. З 1927 р. до 1930 р. він знову викладав у Белградському університеті, був організатором і першим головою Російського наукового інституту в Белграді. У 1930 р. Є.В. Спекторський переїхав до Любляни, де прожив до 1945 року. У столиці Словенії він викладав у місцевому університеті. З 1931 по 1945 рр. очолював Товариство по вивченню філософії права і соціології у м. Любляні, культурно-просвітницьке товариство “Російська матиця”. З 1948 р. — і до кінця свого життя Є.В. Спекторський був головою Російської академічної групи в США.

За роки еміграції Є.В. Спекторський опублікував понад 250 праць з теорії права. Окремі розділи його книги “Християнство і культура” (Прага, 1925) були перекладені сербськохорватською, польською і болгарською мовами. Працюючи в Люблінському університеті, професор Є.В. Спекторський написав словенською мовою двотомну “Історію соціальної філософії” (Любляна, 1932, 1938). У 1933 р. побачила світ його монографія “Держава і її життя” сербськохорватською мовою. Загалом науковий світогляд Є.В. Спекторського зазнавав еволюції — від німецького ідеалізму до філософського релятивізму і християнського ідеалізму¹⁰. У 1927 р. з’явилася його праця “Засади науки про державу і суспільство”, а в 1933 р. його монографія “Держава і її життя” (сербськохорватською мовою). Нарешті, у 1938 р. побачила світ його фундаментальна праця “Християнство і російська державність”. Визнанням наукових заслуг українського вченого стало обрання його членом-кореспондентом Сербської Королівської академії наук¹¹.

У 1930 р. на посту голови Російського наукового інституту професора Є.В. Спекторського замінив професор Ф.В. Тарановський (1875-1936) — фахівець у галузі теорії та історії держави і права, академік Української Академії наук з 1918 р., дійсний член Сербської Королівської академії і багатьох європейських наукових товариств, доктор державного права з 1911 року.

Народився Ф.В. Тарановський у Польщі (нині Полоцьке воєводство Республіки Польщі) в родині православного волинського священника. У 1896 р. він закінчив юридичний факультет варшавського університету, в якому і був залишений як професорський стипендіат. Вже через три роки він викладав у цьому ж університеті. Згодом, у 1906 р. — Ф.В. Тарановський викладач

¹⁰ Андрейцев В.І. Спекторський Євген Васильович. Юридична енциклопедія. — К.: Вид-во Укр. енцикл., 2003. — Т.5 (П-С). — С.572.

¹¹ Поляков А., Тимошина Е. Спекторский Евгений Васильевич // Русское зарубежье: Золотая книга эмиграции: Первая треть XX века: Энцикл. биогр. словарь. — М., 1997.

у Демидівському юридичному ліцеї в Ярославлі, а з 1908 р. у Юр'ївському (Дерптському) університеті. Після лютневої революції 1917 р. він професор Петроградського університету. Однак, вже в кінці цього ж року вчений-правник переїхав до Києва. Тут він став професором і деканом відкритого у вересні 1918 р. юридичного факультету Катеринославського університету, одним із 12 перших академіків — засновників Української Академії наук. В даній Академії здійснював великий обсяг роботи — був головою Соціально-економічного відділу УАН, засновником і головою Комісії по виучуванню звичаєвого права України та Археографічної комісії. За часів денікінщини Ф.В. Тарановський — професор Таврійського університету в Сімферополі. Побойуючись репресій з боку радянської влади за співпрацю з денікінцями, він змушений був емігрувати за кордон і вже у 1920 р. прибув до Белграда. Тут він аж до кінця свого життя працював професором юридичного факультету Белградського університету.

Безперечно, Ф.В. Тарановський — відомий у світі фахівець в галузі історії і теорії права. У своїх працях він розглядав проблеми історії права, особливо державного права зарубіжних країн. Ним було здійснено аналіз державно-правових інститутів певної країни в широкому європейському і світовому контексті. Перебуваючи в еміграції з 1921 по 1936 рр. Ф.В. Тарановський опублікував 12 книг і понад 40 статей і рецензій. Найбільш відомими його працями стали: друге видання сербськохорватською мовою “Енциклопедії права” (Берлін, 1923 р.), а також “Введення в історію слов'янського права” (Белград, 1923 р.), яке витримало два видання. Під редакцією і з науковими коментарями Ф.В. Тарановського були опубліковані сербськохорватською мовою переклади курсу давнього слов'янського права чеського вченого К. Кардеця і лекції з приватного міжнародного права професора барона Б.Є. Нольде. Обидві книги стали підручниками відповідних курсів із спеціальності “правознавство”.

Ф.В. Тарановський систематично публікував свої критичні огляди наукової літератури з історії права слов'янських народів в найкращому сербському юридичному журналі “Архів юридичних і суспільних наук”. У 1931-1935 рр. вчений публікує фундаментальну працю (у 4-х частинах) “Історія сербського права в державі Неманічів”. Тут, в Югославії вийшли дуже важливі його праці з історії догматики державного права Польщі, праці з питань методології історико-правових досліджень, окремих аспектів історії права різних слов'янських народів.

У 1933 р. Ф.В. Тарановського обирають дійсним членом Сербської Королівської Академії наук. Він став також членом відомої громадської культурно-просвітницької організації — Матиця сербська. Крім цього, він став членом-кореспондентом Болгарської академії наук і Слов'янського інституту в Празі, дійсним членом Польського наукового товариства у Львові¹². За наукове дослідження “Догматика позитивного державного права у Франції” Ф.В. Тарановського було удостоєно премії імені М.М. Ахматова Російської Академії наук. Помер вчений 23 січня 1936 р. у Белграді.

У Белградському університеті працював і М.П. Чубинський (син відомого Павла Чубинського — автора гімну України “Ще не вмерла Україна”). Як колишній викладач Харківського університету, приват-доцент університету Св. Володимира у Києві, а також як професор Санкт-Петербурзького університету, в Белградському університеті вчений, починаючи з 1920 року, читав лекції з кримінальної політики. Однак, вже у 1922 р. він переїхав до Суботиці і обійняв посаду професора юридичного факультету. Його авторитет в Югославії настільки зріс, що вже в середині 20-х років ХХ ст. його залучали до участі у роботі комісії з підготовки нового кримінального кодексу Королівства СХС. Він також склав численні наукові і практичні коментарі для південнослов'янського статусу кримінального судоділводства від 16 лютого 1929 року. З цього приводу О.В. Маклецов сказав: “обидва коментарі стали настільними книгами

¹² Русский научный институт в Белграде. - 1936. - Вып.13.

південнослов'янських юристів..., є першою серйозною справою зближення російської і південнослов'янської думки в галузі кримінального права і процесу”¹³. В Югославії двічі видавався курс кримінальної політики М.П. Чубинського. Два видання витримали його коментарі до південнослов'янського кримінального кодексу”¹⁴.

Значну роль у становленні юридичного факультету в Суботіці відіграв колишній професор Київського університету Г.В. Демченко (1869-1958) — український правознавець, доктор права. У 1892 р. він з дипломом 1-го ступеня закінчив юридичний факультет університету Св. Володимира у Києві. У цьому ж 1892 р. за наукову працю “Кримінальне право Литовського Статуту” він отримав золоту медаль і був залишений при університеті як професор-стипендіант по кафедрі історії руського права. З 1896 р. Г.В. Демченко — магістр кримінального права, з 1897 р. — в.о.доцента кафедри кримінального судочинства Варшавського університету. У 1902-1903 рр. Перебував у відраджених за кордоном. У 1903 р. захистив в Харківському університеті докторську дисертацію і став екстраординарним професором кафедри кримінального права Варшавського університету. У 1907 році переїхав до університету Св.Володимира у Києві на кафедру енциклопедії права, а пізніше — кримінального права.

Після жовтневого більшовицького перевороту у 1917 року емігрував до Югославії. Тут він продовжував активну науково-викладацьку діяльність на юридичному факультеті Белградського університету в м. Суботіці. Викладав енциклопедію права і кримінальне право, обирався деканом юридичного факультету. Тривалий час був постійним співробітником белградського журналу “Архів правових і суспільних наук”, членом Союзу українських юристів Югославії. Наукова спадщина Г.В.Демченка стосується питань історії права (зокрема українського) та кримінального права. Найважливіші праці: “Покарання за Литовським Статутом” (1896) і “Судовий прецедент” (1903)¹⁵.

В Суботіці працював також професором юридичного факультету С.В. Троїцький, якому належить понад 150 наукових праць з питань церковного і сімейного права. До Югославії цей правник працював приват-доцентом кафедри церковної історії історико-філологічного факультету Новоросійського (Одеського) університету.

Починаючи з 1921 р. у Белграді займав посаду професора Торговельної академії колишній приват-доцент Харківського університету Л.Я. Тауберг. В Югославії ним було написано майже 200 наукових праць, з них кілька книг, в яких висвітлені проблеми торговельного, вексельного і приватного міжнародного права, а також кримінального процесу¹⁶.

Таким чином, навіть така коротка характеристика життя і діяльності найбільш яскравих представників українських емігрантів-правників у Югославії 20-30-х років ХХ ст. дозволяє зробити деякі висновки. Не дивлячись на те, що історія української правничої еміграції в Югославії означеного періоду в якості самостійної громадської і наукової проблеми окреслилася в 20-30-ті роки, її наукова розробка до сьогодення здійснювалася дуже повільно. Починаючи з кінця 80-х років рівень вивченості цієї теми став змінюватися не тільки кількісно, але й концептуально і то завдяки сучасним українським історикам науки. Тема ця, нарешті, отримала неупереджене висвітлення, стала вільною від ідеологічних штампів і пропагандистських ярликів тоталітарного минулого колишнього СРСР і Югославії та в працях юристів — істориків держави і права. Українська правнича еміграція загалом і її югославський центр, зокрема, розглядаються сьогодні не тільки і не стільки як ворожа до України і Югославії маса людей, скільки як складова частина народу України, що потрапила в географічно інші і історично складні умови.

¹³ Маклецов А.В. Русские юристы в Югославии // Закон и суд. – 1933. – №40. – С.1358.

¹⁴ Профессор М.П.Чубинский и 35-летие его научной деятельности, литературной и общественной // Юбилейный сборник (Белград). – 1930. – С.25-35.

¹⁵ Русская эмиграция в Югославии: Сб.ст. – Москва, 1996.

¹⁶ Материалы для библиографии русских научных трудов за рубежом (1930-1940). – Вып.2.

Особливістю науково-дослідних робіт з історії української правничої еміграції в Югославії ми вважаємо той факт, що у розпорядженні сучасних дослідників є солідна джерельна база. Це дозволить увести до наукового обігу цікаві архівні матеріали, широко використовувати періодику, свідчення сучасників, статистичні дані. На особливу увагу заслуговують питання наукової і освітньої діяльності українських емігрантів-правників. Очевидно, що вирішення даного завдання зумовлює підготовку узагальнюючої праці з історії української правничої еміграції для потреб сучасності. Ми зрозуміли, що реалізація цього завдання гальмується розкиданістю джерел з цієї проблеми та відсутністю координації зусиль дослідників в різних країнах. Враховуючи важливість подальшої наукової розробки теми, її суспільно-політичне значення і міру вивченості, ми прагнемо створити узагальнюючу працю з історії української правничої думки в еміграції. Адже діяльність українців-правників в еміграції сприяла піднесенню наукового і методичного рівня викладання основних правових дисциплін у вузах Західної Європи і Югославії, зокрема. Засновані ними наукові школи зробили значний внесок у розвиток науки усіх південно-слов'янських народів.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою міжнародного та господарського права
Юридичного інституту Тернопільської академії народного господарства
(протокол № 5 від 24 січня 2005 року)*

